

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Postavení svobodných matek a nemanželských dětí v novověku

bakalářská práce

vedoucí práce: Daniela Tinková, PhD.

Magdaléna Žárská

Praha 2007

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v elektronické či písemné podobě.

V Praze dne:.....

podpis studentky:.....

poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucí své práce Daniele Tinkové, PhD. za připomínky a rady. Můj velký dík patří pracovníkům Národního archivu v Praze a Státního oblastního archivu v Praze. Jejich znalosti a ochota mi značně ulehčily a zpříjemnily práci v archivu. Největší dík patří mé rodině za nekonečnou podporu.

obsah

Úvod	5
1. Rodina v novověku	7
2. Důležitost sňatku	10
Dostupnost sňatku	11
Možnost zrušení sňatku	12
3. Představy o sexu před vstupem do manželství	14
Žena nevěrnice	14
Jak zabránit početí nechtěného dítěte?	15
Druhy antikoncepčních metod	17
Kdo umí život dát, umí ho i vzít	20
4. Postavení svobodné matky ve společnosti	23
5. Co říkají smolné knihy?	25
6. Co říkají výslechové protokoly?	29
7. Co říkají matriky?	32
Závěr	42
Bibliografie	44
Obrazová příloha	47

Úvod

Ve své bakalářské práci se budu zabývat postavením nemanželských dětí a jejich neprovdaných matek v novověku na našem území. Zaměřím se i na změny ve společnosti, které se v souvislosti s vnímáním nemanželských dětí a jejich neprovdaných matek během novověku vyskytly.

Obdobím novověku v této práci rozumím především 16.-19. století. Jde o období poměrně rozsáhlé, na jehož konci se odehrály významné společenské změny. Tyto změny ovlivnily nejen fungování rodiny, ale i společnosti jako celku.

Zajímalo mě také, co všechno můžeme vyčíst z pramenů, zda a případně jak se jejich struktura v průběhu novověku změnila. Těžištěm mé práce je srovnání smolných knih ze šestnáctého a sedmnáctého století s protokoly ze století devatenáctého. A dále zkoumání matrik s ohledem na nemanželské děti a jejich matky. I zde jsem se zaměřila na srovnání matričních údajů z počátku a konce novověku.

Budu se věnovat úloze sňatku a jeho formální podobě. Sňatek a jeho vnímání společností hraje velmi významnou roli v hodnocení nemanželských dětí a jejich matek.

Pokusím se také přiblížit, jakou roli hrála v pronásledování svobodných matek a nemanželských dětí církev. Respektive, jak církev ovlivnila vnímání důležitosti sňatku ve společnosti a pro výchovu dětí.

Ve své práci bych na základě srovnání pramenů chtěla nalézt odpověď především na tyto otázky: Jaký je sociální původ svobodných matek a co o nich můžeme zjistit z primárních pramenů? Jaký je podíl nemanželských dětí? Hraje nemanželský původ nějakou roli při pojmenování dítěte? Co můžeme zjistit o jejich otcích?

K práci jsem použila studium primárních i sekundárních pramenů.

Pokud jde o prameny primární, využívala jsem edice smolných knih měst Rokycan¹, Divišova² a Velké Bíteše³.

¹ Pohl, J.: *Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Městské muzeum, Rokycany 1911.

² Pánek, J.: *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Ústav čs. a světových dějin ČSAV, Praha 1977.

³ Verbík, A., Štarha, I.: *Smolná kniha Velkobítešská 1556-1636*, Blok, Brno 1973.

Dalším primárním pramenem, se kterým pracuji, jsou zápisy výsledků se svobodnými matkami a matriky. Tyto podklady jsem zkoumala přímo v archivu.⁴

Kromě primárních pramenů jsem pracovala i se sekundární literaturou. Jde zejména o dřívější badatelské práce v této oblasti. Většina publikací, které jsem použila, se netýká přímo tématu nemanželských dětí. Často jde o práce se širším obsahem, které se nemanželským dětem či svobodným matkám věnují jen okrajově. Využívám také články zaměřené přímo na nemanželské děti a jejich matky (např. článek Alice Velkové⁵).

Pro upřesnění některých údajů jsem používala internet.

⁴ Národní archiv v Praze a Státní oblastní archiv v Praze.

⁵ Velková, Alice: *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*. in *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, FHS, Supplementum 5 (2002), Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš edd., Pardubice 2002, str. 205-227.

1. Rodina v novověku

Abychom mohli zkoumat postavení nemanželských dětí a jejich matek, je potřeba nejdříve zmínit, jak významnou roli hrála rodina v té době. Pojem rodina však v novověku představuje něco jiného, než na co jsme zvyklí dnes. Obecně můžeme říci, že v novověku má tento pojem daleko širší význam.

Rodina v novověku tvořila základní společenskou a hospodářskou jednotku. Většina rodin (zejména na venkově) si při obživě vystačila s vlastním potenciálem a nebyla tedy závislá na nikom jiném.

Pojem rodina v novověku není úplně přesný, lepší charakteristiku dobového uspořádání poskytuje pojem domácnost. Neboť v období raného novověku se do rodiny (domácnosti) nepočítají pouze osoby příbuzné, ale i osoby nepříbuzné, které žijí pod jednou střechou. Kritérium pro stanovení domácnosti není příbuznost, ale stravování osob v domě. Jádro domácnosti tvoří ti, kdo pravidelně denně jedí u společného stolu.⁶

Člověk žije ve společenství domu, protože dům a rodina jsou ochranným a životním společenstvím. Těsné propojení zajišťovalo dobrou vyhlídku na přežití. Dům (nikoli rodina) tvoří základní jednotku společenského života. Roubený či zděný dům vytvářel chráněný prostor, oddělený od okolí zdí či plotem. Veškeré dění v domě podléhalo svrchovanému pánu domu.

„Rodina je společenství lidí žijících pod vedením hospodáře, znamená však také častěji příbuzenství, přičemž zahrnuje nejenom oba manžele, děti a rodiče, ale také služebnictvo, příbuzné a spřízněné osoby. (...) Tomu, kdo stojí v čele rodiny, se říká otec rodiny (Pater familias), nebo, když se jedná o ženskou osobu, matka rodiny (Mater familias). V obou případech, lépe však v prvním z nich, má dotyčná osoba právo rozhodovat ve věcech domu o všech jeho členech žijících v domě (Domesticis), jimž přísluší dílem zvláštní, dílem ke všem členům pospolitosti se vztahující obecná práva a povinnosti.“⁷

Jednotlivec nebyl vnímán jako individuum, ale jako člen domovního společenství. Teprve dům činil člověka členem společnosti a kdo žil mimo něj, byl považován za bytost, která nikam nepatří jak právně, tak politicky. Pouze člen domu požíval ochrany a byl na veřejnosti právně i politicky zastupován pánem domu. Plnoprávným členem feudálně-stavovské společnosti byl pouze pán domu.

⁶ Více k uspořádání rodiny v novověku viz Horský, J., Seligová, M.: *Rodina našich předků*, Lidové noviny, Praha 1997 .

⁷ Dülmen, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku*, Argo, Praha 1999, str. 14-15.

Společenství domu představovalo tradiční způsob organizace práce: všichni členové v jakémkoli věku – muži, ženy, děti – byli zapojeni do domácího pracovního procesu a museli podle pokynů pána domu vykonávat svou práci.

Základem pracovního procesu bylo samozásobení. V selském hospodářství se vyprodukovalo vše, co člověk nezbytně potřeboval k životu, především však potraviny a oblečení. Přebytky byly odváděny vrchnosti nebo prodávány na regionálním trhu.

Pán domu zastupoval dům navenek, obstarával veškeré oficiální kontakty domu s vnějším světem, dohody se sousedy, především uzavírání smluv, obchody a prodeje majetku. Jakkoli měla žena právo mluvit do rozhodování, přesto byl oficiálním zástupcem domu, a tudíž osobou výhradně zodpovědnou za všechny obchody, pouze muž. V jeho kompetenci se nacházely všechny práce s výjimkou vlastního vedení domácnosti. Byl ručitelem domácího pořádku. Hospodář rovněž nesl zodpovědnost za mravnost života všech příslušníků domácího společenství, své ženy, dětí a čeledi. Musel dům spravovat tak, aby byl domem křesťanským; to zahrnovalo domácí projevy zbožnosti a pravidelnou návštěvu kostela všemi členy domácnosti. Jeho úkolem nebylo jen zaručovat ochranu, ale také zajišťovat dostatečnou výživu.

V patriarchálním hospodářství podléhaly děti bez ohledu na svůj věk autoritě pána domu, pokud v domě žily a neměly vlastní rodinu; chlapci i dívky byli rodičům povinováni bezvýhradnou poslušností. Děti byly zapojeny do pracovního procesu v domě, jakmile však počet dětí stoupl, musely dům opustit. Synové zpravidla pracovali pod dohledem hospodáře, dcery pomáhaly matce v domácnosti, přičemž všichni pracovali bez nároku na odměnu. Děti byly posílány do služby na jiná hospodářství jako čeledínové a děvečky (v chudých rodinách proto, že je rodiče nemohli uživit, a v bohatších kvůli zkušenostem získaným pro život). Mnoho hospodářství bylo ekonomicky rozděleno. Muž z výnosů z pole živil a šatil mužskou část obyvatel domácnosti a žena z výnosů dvora (tj. zejména ze starosti o zvířata) živila a šatila ženskou část domu. V tomto systému existuje jasná dělba práce i vymezení pracovního prostoru (muž se stará o pole a žena o dvůr) a ženy jsou do jisté míry nezávislé na svých mužích. Oba manželé pak mohou chodit na trh prodávat výnosy své práce.

Čeď spadala pod pravomoc pána domu po dobu, na kterou se nechala najmout. Z hlediska zadávané práce se postavení čeledi lišilo od postavení dětí jen nepatrně. Čeď sloužila za stravu a ošacení, někdy dostávala nepatrné kapesné v penězích.

Pod společnou střechou často bydleli i podruzi, kteří bývali částečně integrováni do pracovního procesu. Podruzi patřili pouze výjimečně mezi příbuzné pána nebo paní domu. Mohli žít i v manželství, avšak podléhali pravomoci pána domu. V domě většinou žili ještě

prarodiče, kteří se již nepodíleli na hospodaření domu, ale v domácnosti zůstávali jako tzv. výměnkáři.

Všechny tyto osoby byly součástí jedné domácnosti a scházeli se společně u jednoho stolu. Všichni také podléhali autoritě hospodáře.

Model výše popsaného rodinného uspořádání je typický pro venkov. Většina obyvatel té doby však žila na venkově, proto se jí tento systém dotýká.

2. Důležitost sňatku

V pohanských dobách nebyl sňatek pro legitimnost vztahu dvou lidí a početnost jejich potomků zdaleka nutný. Existovala instituce konkubinátu, který přetrvával i po nástupu křesťanství. I Svatý Augustin, dříve než přestoupil na víru, žil patnáct let s konkubínou. Měl s ní dvanáctileté dítě, když mu na prahu třicítky rodiče poručili, aby se oženil. A tak zapudil konkubínu, kterou si nemohl vzít, protože byla nižšího původu než on, a oženil se. Církev zpočátku tolerovala konkubinát, ale odsuzovala ty, kdo měli manželku a konkubínu současně. Na toledském koncilu roku 400 byli všichni, kdo měli manželku a konkubínu současně, exkomunikováni. Z řad věřících však nebyl vyobcován nikdo, kdo se spokojil s jednou ženou, ať už manželkou nebo konkubínou. Toto rozlišení potvrzuje i boloňský mnich Gracián ve 12. století: „svazek s konkubínou vzniká bez slavnostních obřadů a věna, není na něm však nic zavrženíhodného pod podmínkou, že potrvá až do smrti jednoho z partnerů“⁸

Pouze církev střežila člověka od narození do smrti a velice dbala na řádný rodinný život. Z tohoto titulu si osobovala právo vědět a také ovlivňovat vše, co se řádného rodinného života týkalo.

Dle církve má manželství sloužit k plození dětí. A pouze děti narozené v manželství jsou považovány za legitimní. To však není bezvýhradně dodržováno. Stačilo, aby se rodiče po narození nemanželského dítěte vzali, a rázem bylo z dítěte nelegitimního dítě legitimní. Takový akt je v matrice řádně zaznamenán. Zdá se však, že jakmile byl sňatek uzavřen (byť až po narození dítěte), čest dítěte ani čest jeho rodičů nijak očerněna nebyla a všichni byli považováni za naprosto početné osoby. Případy pozdější legitimizace nemanželských dětí byly poměrně časté (viz dále studia matrik). Církev tedy zřejmě požadovala především legalizaci soužití.

V 16. století se vyskytuje slib manželství, kdy si pár slíbí manželství před obcí, a následně spolu může sexuálně žít, případně i mít děti, a teprve později uskuteční církevní obřad. Takový pár se však již nesmí rozdělit. Nerozlučnost manželství začíná souhlasem oslovené dívky a v církevním sboru je jen stvrzována. Snahy církve prosazovat církevní potvrzení sňatku jsou zřejmé z následující ukázky kázání Jana Hartvicia z roku 1617:

„A tak ten, kdož manželství vyhledávatí a v ně řádně vstoupiti chce, vůli svou o tom rodičům a přátelům vyjeviti povinen jest, mluvíce: K této jest vůle má manželská, snubte mi tuto. A přijdouce

⁸ Bologne, J.-C.: *Svatby, historie svatebních obřadů na západě*, Volvox Globator, Praha 1997, str. 23.

k druhým, mají o tom s nimi řádně jednat, pravice: Přítel neb syn náš má vůli k manželství dcerku vaší pojít a sobě za tovaryšku života svého vzít. Tu panny povolujice, mají se rodičové neb přátelé zeptati, jest-li panno vůle tvá? Dí-li jest, aneb dí-li, jakž přátelé učiní, již mají toto manželství nerozlučovati, ale je spojití a sejdouce se ve jménu páně potvrditi a při tom býti.“⁹

Je tedy zřejmé, že pro společnost byl k legalizaci vztahu a společného soužití spíše důležitý slib věrnosti než církevní obřad, ale církve se neustále snažila prosadit především důležitost církevního požehnání. Mezi 16.-18. stoletím došlo ke změně v postoji ke sňatku a předmanželskému sexuálnímu styku (tzv. zcírkevnění sňatků).

V období raného středověku se v Evropě prosadilo manželství individuální a monogamní, nikoli však ještě nutně stvrzené pouze před církví. V Čechách se o jeho uplatnění zasloužil kníže Břetislav, první z českých panovníků, který si uvědomil společenský a mravní význam manželství. Břetislav tak naplnil představu sv. Pavla: tento prozíravý farizeus navrhl tolerovat manželství jako východisko z nouze, aby se po sexu dychtící člověčenstvo nedopouštělo smilstva... Jedním dechem však dodal: „...kdo se ožení se svou snoubenkou, jedná dobře, ale kdo se neožení, jedná lépe.“¹⁰ Na žebříčku křesťanských hodnot stojí vysoko nad manželstvím stav panenství či panictví. I přesto však církve uznala na prahu vrcholného středověku manželský svazek za jednu ze sedmi svátostí, za jeden z atributů křesťanské víry. Smyslem, cílem i naplněním manželství byly děti. Mít děti považovali lidé všech dob za naprostou samozřejmost. Pro církve však bylo manželství (ze začátku postačoval jakýkoli monogamní svazek) jediným místem, kde bylo možné „legálně“ plodit děti.

Dostupnost sňatku

Vstup do manželství byl spojen s mnoha povinnostmi. Mezi základní povinnost muže patřila zejména způsobilost uživit rodinu. Tato povinnost v některých oblastech velmi oddalovala čas, kdy mohl muž uzavřít manželství. Proto se také při vstupu do manželství často setkáváme s většími věkovými rozdíly mezi manžely. Zatímco žena se mohla vdát téměř kdykoli, muž se mohl oženit teprve tehdy, když si to „mohl dovolit finančně“.

John Hajnal rozlišuje dva typy rodinného utváření v Evropě. Hranici tvoří linie Petrohrad-Terst¹¹. Na západ od této hranice (kam patří i naše země) byl sňatek možný jen

⁹ Horský, J., Seligová, M.: *Rodina našich předků*, Lidové noviny, Praha 1996, str. 73.

¹⁰ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*, Mladá fronta, Praha 1999, str. 70.

¹¹ K teorii Johna Hajnala o dvou typech rodinného utváření v Evropě viz Horský, J., Seligová, M.: *Rodina našich předků*, Lidové noviny, Praha 1996 či Velková, Alice: *Nemanželské děti ve venkovské*

spolu se založením vlastní domácnosti. Proto je typický vyšší sňatkový věk a míra definitivního celibátu. Ženy se vdávaly teprve kolem pětadvaceti let. V dobách hospodářsky nepříznivých to bývalo ještě později. Odpadla tak řada plodných let, což snižovalo počet možných manželských dětí. Příslušníci nejnižších vrstev nemohli uzavřít sňatek dlouho nebo vůbec. Sloužící a vojáci se směli ženit pouze se zvláštním povolením. V řemeslech platilo, že se muž smí oženit teprve, když se stane mistrem a převezme dílnu. Poměrně dlouhé období mezi pohlavní zralostí a manželstvím bylo jednou z příčin narození nemanželských, nelegitimních dětí.

Zatímco ve vyšších vrstvách do výběru partnera často zasahuje rodina (protože je nutné zachovat společenskou úroveň), v nižších vrstvách rodiče zasahují do výběru málokdy, a tak je volba partnera relativně neomezena různými pravidly. Nicméně většina obyvatelstva potřebovala ke sňatku povolení vrchnosti. Tato povolení se však většinou týkala pouze mužů, ženy ke sňatku žádné povolení nepotřebovaly.

Před vstupem do manželství platila pro všechny vrstvy bez rozdílu povinnost trojích ohlášek.

Účelem ohlášek bylo zveřejnění úmyslu uzavřít sňatek, prověřit, že v cestě nestojí žádné překážky. Z kazatelny muselo třikrát po sobě – buď o třech nedělích, svátcích nebo při obvyklém shromáždění věřících příslušné farnosti – zaznít „...ohlašuje se láskám vašim, že v stav manželský vstoupiti míní...“, a pokud kdokoli z přítomných znal jakýkoli důvod, jenž by mohl chystanému spojení bránit, bylo jeho povinností ho oznámit¹². Ohlášky byly rovněž pojistkou proti případnému tajnému sňatku, uzavřenému třeba z lásky, ale bez vědomí nebo proti vůli rodičů snoubenců.

Možnost zrušení sňatku

Manželství v evropských zemích spočívalo téměř vždy v uzavření určité formy svatební smlouvy. Ačkoli šlo o čistě právní akt, v němž rozhodující význam mělo světské právo, náležitou pozornost věnovala instituci manželství církev.

společnosti na přelomu 18. a 19. století. in Dítě a dětství napříč staletími, 2. pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, FHS, Supplementum 5 (2002), Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš edd., Pardubice 2002, str. 205-227.

¹² Lenderová: *K hříchu i k modlitbě*, Mladá fronta, Praha 1999, str. 87-88.

Zrušení manželského svazku bylo uskutečnitelné jen z důvodů stanovených kanonickým právem. Kanonické právo stavělo na nerozlučitelnosti manželství. Rozluku sice z důvodu nevěry, neplodnosti, odpírání manželských povinností, nenávisti, „útoků na živobytí“ atd. připouštělo, ale rozchod byl považován na „přetržené živobytí“ a rozloučení manželé se k sobě mohli bez problémů vrátit. Nebylo tedy možné žádné další manželství. Navíc byla rozluka velmi komplikovanou a nákladnou záležitostí.

3. Představy o sexu před vstupem do manželství

Manželství v novověku představovalo jediný legální prostor, v němž mohl člověk uspokojovat své sexuální potřeby. Pohlavní styk byl přijatelný pouze mezi mužem a ženou v manželství a jedině za účelem plození dětí. To bylo jediným „ospravedlněním“ sexuálního styku. Církev tolerovala pouze manželskou soulož končící vstříknutím spermatu do lůna ženy, a to v jediné poloze (tvář v tvář), všechny ostatní praktiky byly považovány za hříšné.

Představy dívek o pohlavním styku před vstupem do manželství byly velmi zkreslené a v některých případech neexistovaly vůbec. Ideálem, který sledovala církev, rodiče i škola, bylo zachovat nekompromisně co nejdéle nevinnost a neznalost dítěte a mladého člověka vůbec.

Ani matky nebyly většinou ochotné a schopné připravit dceru na manželství. Namísto alespoň základního poučení ji děsily, pohlavní styk označovaly sice za nezbytný předpoklad mateřství, o něm samotném však nemluvíly buď vůbec, nebo v náznacích a s krajní ošklivostí. První manželská noc se tak mohla pro dívku stát doživotně traumatizujícím zážitkem.

U žen byl sexuální apetit nepřijatelný. Cudnost a stydlivost ženy zůstávaly nutností i po sňatku, stejně jako zdrženlivost.

Evropské chování a mravy byly v té době absolutně ovlivňovány římskokatolickou církví, v jejímž učení mělo stále vliv učení Tomáše Akvinského. V jeho základním díle *Summa Theologica* je jakákoliv antikoncepce zásadně odmítána: „Jakákoliv zábrana plození potomstva je zásadně proti přírodě a neměla by být vůbec praktikována. Pokud by základní motivací k manželskému aktu bylo potěšení a rozkoš, představuje to smrtelný hřích, pokud by představovalo jen nepřímý motiv, jedná se o lehčí hřích, stav bez hříchu umožňuje pouze odmítnutí jakékoliv radosti a libosti z tohoto aktu.“ Pojetí Tomáše Akvinského bylo po staletí oficiální doktrínou katolické církve a její vztah k sexualitě nedoznal podstatnějších změn až do dnešních dnů. Příkladem může být neměnné stanovisko posledních papežů (Jana Pavla II. i Benedikta XVI.) k této otázce.

Žena nevěrnice

Cizoložství bylo stíháno nejen soudně, ale i svépomocí manžela, který měl právo beztrestně zabít nevěrnou manželku i jejího milence, pokud je přistihl při „horkém oučinku“.

Smířlivější postoj k nevěře se objevuje teprve na přelomu devatenáctého a dvacátého století, kdy lze konstatovat, že při řešení jednotlivých případů zaujala církev občas postoj shodný s postupy dnešní manželské poradny: „Manželka cizoložná nemá k tomu býti nijakým způsobem přidržována, aby snad svůj zločin vyjevila muži a jej odprosila, nýbrž naopak má se jí to zapověděti. Avšak restituci má konati lepší poslušností, péčí a láskou.“¹³

Nevěra ani nemusela vyústit v narození nemanželského dítěte a už velmi zdiskreditovala její účastníky. I zde však často platí dvojitý metr. Moralisté, ať církevní či světské, měli vždy na mysli hlavně nevěru ženy. Zatímco mužova nevěra byla tolerována (a pokud ne tolerována, pak alespoň beze slova trpěna), nevěra ženy byla tvrdě trestána. Mužská nevěra vzbudila pozornost, až když od základů narušovala rodinné soužití. Jakmile byl mimomanželský poměr odhalen, nevedlo už sice odhalení v devatenáctém století k zazdění manželky (což by se takové ženě mohlo stát ještě na počátku novověku), ale společnost se postarala, aby svůj poklesek provinilá žena pocítila.

Jak zabránit početí nechtěného dítěte

Ačkoli církev nepřála nemanželským stykům, neznamená to, že žádné takové styky neexistovaly. Lidé se už od pradávna snažili bránit početí dětí z těchto svazků různými způsoby. Antikoncepční metody využívali samozřejmě i lidé během manželství, ale nestávalo se to tak často, jako v případě mimomanželských styků (úmyslné využívání antikoncepce uvnitř manželství můžeme vysledovat až v devatenáctém století).

I přes svůj staletý vývoj byla většina kontraceptivních metod používaných v minulosti byla velmi nespolehlivá.

Nejspolehlivější antikoncepční metodou zůstávala zejména pohlavní zdrženlivost. Ta byla také jediným „legálním či žádoucím“ antikoncepčním prostředkem podle církevního učení. Používání jakékoli jiné antikoncepční metody bylo církví považováno za hřích. Církev dodržování této zásady velmi přísně kontrolovala, mimo jiné během zpovědí. Neustále věřící skrze kázání nabádala k pohlavní zdrženlivosti a upozorňovala na fakt, že pohlavní styk slouží pouze k plození dětí. Pokud je provozován za jiným účelem, jde o hřích a smilstvo.

¹³ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*, Mladá fronta, Praha 1999, str. 101.

Zhruba od poloviny devatenáctého století se můžeme v našich zemích setkat s počátky vědomě kontrolované porodnosti u širších vrstev obyvatelstva (tj. zejména regulace porodnosti uvnitř manželství).

Ačkoli jde pouze o hypotézy, můžeme podle prodloužení meziporodních intervalů, četnosti porodů a počtu dětí v domácnostech předpokládat, že během devatenáctého století došlo k rozšíření kontroly porodnosti mezi velkou část obyvatelstva. Nicméně při vyslovení těchto předpokladů je třeba mít se na pozoru. Ne vždy lze totiž zejména z delších meziporodních intervalů usuzovat na používání antikoncepčních praktik. Důvodů k menší četnosti porodů může být více: zánět, amenorrhoea¹⁴ u těžce pracujících či podvyživených žen, dlouhé období kojení či nepřítomnost hlavy rodiny.¹⁵

Nejběžněji rozšířeným způsobem zábrany početí byl patrně i u nás coitus interruptus. Zároveň se pravděpodobně častěji praktikovaly i vyvolané potraty. Protože byl záměrně vyvolaný potrat trestný pro ženu, jež ho podstoupila, i pro osobu, která se na něm podílela, nelze zpětně četnost potratů zjistit. Znalosti abortiv se stejně jako v minulosti předávaly ústně.

Je třeba mít na paměti, že vědomé a plánovité využití antikoncepčních metod předpokládalo doslova převrat v mentalitě: především změnu v názoru na pohlavní život, ale i odvahu nerespektovat do puntíku nařízení církve ohledně manželského života.

Omezení porodů souvisí také se změnou vnímání dítěte a péče o něj. Na počátku novověku je příchod dítěte vnímám jako boží vůle. Tento postoj se týká i případné smrti dítěte. Kojenecká úmrtnost byla během novověku velmi vysoká - to souvisí zejména se špatnými hygienickými podmínkami a nedokonalou poporodní péčí o novorozence. Během života se manželům narodilo zhruba šest až deset dětí, ale jen zhruba polovina se jich dožila dospělosti.

V devatenáctém století dochází v péči o děti ke změně. Matky se dětem více věnují a déle je kojí. Můžeme konstatovat, že během devatenáctého století se většina obyvatelstva zaměřila spíše na kvalitu než na kvantitu. Péči a výchově dětí je věnována větší pozornost a toto úsilí je vnímáno jako investice. Tento fakt, společně s vědomým využíváním antikoncepčních praktik uvnitř manželství, bývá označován za přechod od starého k novému demografickému režimu.

¹⁴ vynechání menstruace

¹⁵ Více k rozšíření kontrolované porodnosti viz Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*, Mladá fronta, Praha 1999.

Druhy antikoncepčních metod

Používání různých antikoncepčních metod je staré jako lidstvo samo. Jejich rozvoj můžeme sledovat již od starověku. Poznatky o těchto metodách se předávaly ústně z generace na generaci.

Antikoncepční metody nebyly příliš spolehlivé, ale ani tento fakt od jejich praktikování neodrazoval. To ukazuje, jak silná byla touha po nalezení bezpečného prostředku, který by zabránil nechtěnému otěhotnění. Některé metody mohou při dnešních znalostech vyvolávat úsměv, jiné hrůzu.¹⁶

Prostředky, využívané k zabránění početí, můžeme rozdělit do několika kategorií:

1. různá zaříkávání, kouzla a rituály

Tyto praktiky byly velmi časté. Byly k nim používány nejrůznější lektvary, které byly vyráběny nejčastěji z přírodnin. Hojně používané k výrobě lektvarů byly různé houby, kořeny rostlin, vývary z ječmene či lihoviny. Výjimkou není ani používání amuletů či škapulířů.

2. výplachy pochvy

Tato metoda, stejně jako předchozí, byla používána již ve starověku. K výplachům byly používány nejrůznější roztoky, často vyráběné po domácku. Nejpoužívanějším roztokem byl asi roztok citrónové šťávy (stačilo vymačkat půlku citronu do trochu vody a roztok byl hotov).

3. pasty na bázi pesaru

K tomuto účelu byly vyráběny pasty z nejrůznějších ingrediencí. Častou základní složkou v těchto pastách byl med. Tyto pasty měly mít spermicidní účinek a kromě toho mohly sloužit i jako mechanická zábrana při průniku spermií. Jako další složky past sloužil také olej, smůla, sůl kamenná, pepř či kapusta. Jako bariérová antikoncepční metoda sloužil

¹⁶ Podrobněji k druhům a historii antikoncepce v historii viz

http://hanakova-gynekologie.wz.cz/3_02.html

smotek ovčí vlny zaváděný do pochvy před souloží, někdy vylepšený ještě namočením do vína.

4. speciální cviky určené k vypuzení spermatu z těla ženy

Používání rozmanitých cviků a tělocvičných úkonů k zabránění otěhotnění má rovněž původ ve starověku. Již starověký „gynekolog“ Soranus z Efezu doporučoval jako antikoncepční opatření speciální gymnastiku spojenou s pánevními pohyby, zadržetí dechu ve chvíli ejakulace, zvláštní sed s pokrčenými koleny a vyvolání kýchání. Žena by měla ihned po vstříknutí spermatu vstát, přinutit se ke kýchání a hlasitě křičet, což prý způsobí, že se semeno zase vypudí z rodidel ven.

5. přerušovaná soulož

Tato metoda byla považována za velice účinnou. Neuchylovalo se k ní však mnoho lidí, protože byla křesťanskou církví tvrdě odsuzovaná.

6. plodné a neplodné dny

Spoléhání na plodné a neplodné dny patří mezi méně účinné antikoncepční metody. Tato metoda není příliš účinná ani v dnešní době moderních poznatků, natož v minulosti, kdy poznatky o plodných a neplodných dnech nebyly zdaleka tak daleko jako dnes. Dlouho se například věřilo, že doba největší ženské plodnosti připadá na období těsně před a po menstruaci (tedy přesně na období, kdy je podle dnešních poznatků žena plodná nejméně).

7. vyhýbání se společnému orgasmu

Dlouhou dobu byla doporučována i tato metoda, neboť se ještě ve středověku věřilo, že k otěhotnění je třeba tělesné rozkoše (ženina rozkoš byla pokládána za podmínku početí).

8. prezervativ

Používání prezervativu není spojeno jen se snahou zabránit nechtěnému těhotenství, ale také předcházet pohlavním chorobám. Prezervativy byly zhotovovány ze zvířecích střev (nejčastěji ovčích).

Na závěr kapitoly o antikoncepci jen jeden příklad návodu, který dnes může vyvolávat spíše úsměv.

„Neotěhotní ta žena, která plivne žábě třikrát do tlamy, vypije ovčí moč nebo zaječí krev, sní včely, nebo pije po tři dny ráno vždy jeden litr vody, ve které kováři chladili kleště.“¹⁷

¹⁷ cit. http://hanakova-gynekologie.wz.cz/3_02.html

Kdo umí život dát, umí ho i vzít

Kromě antikoncepce existuje již od starověku mnohem drastičtější metoda, jak zabránit příchodu nechtěného dítěte na svět: uměle vyvolaný potrat.

Uměle vyvolaný potrat sloužil jako náhražka za neexistující, nedostupnou či neúčinnou antikoncepci. Potrat představoval často poslední a zoufalý pokus uniknout nežádoucímu mateřství, které – pokud šlo o důsledek nemanželského styku – mělo pro matku i dítě závažné společenské důsledky. Starověk umělé potraty toleroval, středověk i raný novověk často velmi tvrdě a drsně trestal. S koncem novověku přichází znovu zmírnění postihů za uměle vyvolaný potrat. Vzhledem k tomu, že uměle vyvolaný potrat byl (zejména v raném novověku) velmi tvrdě trestán (a to jak pro ženu samotnou, tak pro toho, kdo jí v tom pomáhal), předávaly se znalosti o tom, jak provádět potraty ústně z generace na generaci.

Potraty ženy prováděly často svépomocí. Tyto praktiky byly často velmi surové a zahrnovaly: šlapání na břicho, kopání, bušení, záměrné pády, nezvykle namáhavá fyzická práce, klystýry, pouštění žilou, bylinky (dlouho se věřilo v abortivní účinky rozmarýnu, routy, jalovce, velmi nebezpečné bylo používání námelu, asi nejznámější bylinou, která byla používána k potratům je jalovec chvojka lékařská, který rostl zejména na hřbitovech), horké koupele, hladovění, ostré a špičaté předměty.

Často také byly využívány „služby“ porodních bab, neboť se věřilo, že „kdo umí život dát, umí ho i vzít“.

Když žena zjistila, že je těhotná, a nebyla vdaná, byl to pro ni velký problém. Existovala vlastně dvě řešení tohoto „problému“. Buď se pokusit přivodit si potrat, nebo se snažit své těhotenství skrývat a pak dítě odložit nebo v horším případě zabít. V každém období minulosti se setkáme s projevy infanticidy¹⁸.

Většina žen, které přišly do jiného stavu a nebyly vdané, se za svůj stav styděla. Do poslední chvíle se snažily svůj stav tajit. Tím, že jejich stav nebyl okolí vůbec znám až do porodu nebo na něj okolí přišlo až krátce před porodem, bylo pozdě na jakékoli jiné řešení. Zbývalo tedy pouze jediné řešení: dítě donosit a porodit. Ženy mohly „doufat“, že jejich nechtěné dítě zemře třeba při porodu nebo krátce po něm. To by ostatně nebylo nic neobvyklého vzhledem k vysoké míře kojenecké úmrtnosti. Když takové „šťěstlí“ žena neměla a dítě při porodu nezemřelo, uchýlila se někdy rodička sama k vraždě novorozeněte. Pokud

¹⁸ záměrné a vědomé usmrcení dítěte (často z obavy, že je nebude možné uživit)

byla její vražda odhalena, často pak při soudním procesu tvrdila, že dítě při porodu zemřelo nebo se odvolávala na nepříčetnost, která byla po porodu rovněž obvyklá.

Méně drastickým a relativně nejlepším řešením v situaci, kdy byl porod dítěte už nevyhnutelný, bylo jeho odložení. Důvodů k odložení dítěte bychom našli hned několik: nelegitimní svazek, neexistence obydlí, nedostatek finančních prostředků.

K odkládání dětí sloužily zejména kostely a fary, tj. místa, kde byla vysoká pravděpodobnost, že dítě bude nalezeno živé. Ve městech k tomuto účelu sloužily nalezince. V nalezincích a špitálech byla úmrtnost novorozenců velmi vysoká.

Rozvoj a podporu nalezinců, špitálů a zemských nemocnic výrazně podpořily tereziánské a josefínské reformy. Nalezince byly primárně určeny pro osamělé matky a měly tak sloužit ke zmírnění degradace svobodných matek či nemanželských dětí.

V Praze, kde původně plnil funkci nalezince Vlašský špitál, založený již v roce 1602, byla zemská porodnice spojená s nalezincem otevřena v roce 1789, v Brně roku 1772 a v Olomouci roku 1780.

Mnoho žen směřovalo do těchto měst, aby mohly anonymně porodit dítě, nechat ho případně v nalezinci a po nějakém čase se vrátit domů bez újmy na společenské pověsti, protože se o tomto činu nikdo nemusel dozvědět.

V Praze byla po zrušení Vlašského špitálu zřízena nová porodnice a nalezinec při kostele sv. Apolináře. Porodnice, nalezinec a sirotčinec jsou popisovány takto:

„Ústavy tyto jsou umístěny v dosti odlehlé končině Prahy za Dobytčím trhem (Karlovo náměstí, pozn. aut.) na Větrné hoře či Větrově nebo Větrníku, kterážto místo právem nese svoje jméno (již od XIV. století). K těmto účelům přeměněný klášter sv. Apolináře leží na nejvyšším bodě Nového Města, obklopen kol dokola úrodnými polmi a příjemnými zahradami, odkudž jest překrásná vyhlídka na velmi malebné, stověžaté město. Tento ústav měl několikanásobné určení. Za prvé to byla porodnice a útulek pro padlé dívky a výjimkou pro vdané ženy, které zaplatily normální ošetrovací taxu, za druhé byl to nalezinec, který přijímal, pečoval a staral se o vychování nemanželských kojenců až do dosáhnutí 10 let. Přijímaly se též manželské děti chudých, nemocných rodičů až do jejich uzdravení, po případě i děti rodičů odsouzených do vězení. Dále byl to neveliký sirotčinec a za čtvrté zemský ústav pro očkování proti neštovicím, v němž byla stále zásoba dobré, čerstvé očkovací látky, sloužící ostatní Praze a celým Čechám. Konečně tu byl t.zv. Ammen-comptoir pro ženy, které chtěly nastoupiti jako kojné. Byly tu vyšetřeny po každé stránce a jestliže vyhovovaly, bylo jim vystaveno zdravotní vysvědčení. Žádná z žen přijímaných do porodnice není dotazována ani na své, ani otcovo jméno. Ostatně měly ženy, které hledaly útočiště v porodnici na platebním oddělení, možnost v závoji, masce nebo jakkoli k nepoznání zahaleny, býti přijaty v kterémkoli měsíci těhotenství.”¹⁹

¹⁹ <http://www.lf2.cuni.cz/Informace/historie/etos/nalezine.htm>

Pokud děti ve špitále přežily, byly ve věku kolem šesti let posílány na venkov k pěstounům.

Odložení dítěte bylo velmi častým řešením, když selhala „antikoncepce“ a už se nepovedlo uměle vyvolat potrat. Řešení nechtěného otěhotnění odložením novorozence, představovalo lepší variantu, i přesto, že úmrtnost v nalezincích byla velmi vysoká.

4. Postavení svobodné matky ve společnosti

Z předcházejícího popisu důležitosti rodiny (domácnosti) pro každodenní život a vlivu církve na důležitost církevního sňatku můžeme částečně odvodit postavení ženy-svobodné matky v tehdejší společnosti.

Církev a pod jejím vlivem i většina (pokud ne celá) společnosti pokládala uzavření církevního sňatku za rozhodující pro legitimní plození dětí. Pouze děti narozené v tomto svazku byly považovány za legitimní (s výjimkou uzavření pozdějšího „legitimizačního“ sňatku jak je uvedeno výše).

Častým předpokladem je, že svobodné matky byly společností opovrhovány a často také trestány. Pro společnost se svobodná matka dopustila těžkého hříchu – smilstva (navíc ještě s následným otěhotněním) a za to si zaslouhuje náležitý trest. V tomto ohledu můžeme sledovat jistý vývoj během novověku. Zatímco na počátku novověku je nutné její poklesek náležitě potrestat (což má sloužit i jako odstrašující příklad pro ostatní), na konci už můžeme sledovat snahu se o svobodné matky a jejich děti spíše postarat.²⁰

Nový pohled na postavení svobodných matek ve společnosti přináší Alice Velková ve své práci *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*²¹. Zabývá studiem svobodných matek na panství Štáhlavy. Výsledkem jejího studia je zajímavý hned z několika hledisek. Dokazuje, že nemanželské dítě nebylo na přelomu osmnáctého a devatenáctého století překážkou proto, aby se žena mohla provdat (ne vždy za otce svého dítěte). Představuje názor Davida Sabeana, který tvrdí, že porod nemanželského dítěte znamenal ztrátnost ženy z hlediska potencionálního manžela, protože mohly do manželství přivést další pracovní sílu. Dále poukazuje na fakt, že porody mimo manželství nejsou záležitostí pouze nižších společenských vrstev. Na příkladech dokazuje, že se týká i vrstev vyšších, a to v míře, kterou bychom s největší pravděpodobností neočekávali. Zároveň však upozorňuje na fakt, že narození nemanželského dítěte nemělo pro muže zdaleka takový

²⁰ Více ke změnám od trestu k pomoci viz Tinková, D.: *Ilegimita a „nová ekonomie života“ v osvětské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti.* in *Historická demografie 27*, Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003, str. 133-172.

²¹ Velková, A.: *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století.* . in *Dítě a dětství napříč staletími*, 2. pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002. Sborník vědeckých prací Univerzity Pardubice, série C, FHS, Supplementum 5 (2002), Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš edd., Pardubice 2002, str. 205-227.

dopad jako pro ženu, kterou porod za svobodna poznamenal především po stránce společenské a sociální, ale i ekonomické.

Je pravděpodobné, že postavení svobodných matek v novověku se porodem nemanželského dítěte zhoršilo, nebylo však zřejmě tak beznadějně, jak by se mohlo zdát ze studia prací některých dalších autorů.

5. Co říkají smolné knihy ze šestnáctého a sedmnáctého století?

Jedním z pramenů, které jsem využila ke svému studiu, byly smolné knihy ze šestnáctého a sedmnáctého století z měst Rokycany, Divišov a Velká Bíteš.

Tento typ pramenů má zejména výhodu v tom, že je čitelný. Autoři přepsali archivní zápisy smolných knih a vydali je v knižní edici. I přesto, že v úvodu zmiňují postup, jakým při přepisu postupovali, jedná se přeci jen o zprostředkované údaje. Při studiu edice pramenů jsme tedy odkázáni na to, co autoři vybrali k přepisu. Zápisy do těchto knih mohou být také nedůsledné, případně se mohly během let ztratit některé listy. Nelze tedy tyto zápisy považovat za konečné, protože zřejmě neobsahují všechny údaje. Můžeme však tyto údaje považovat za minimální přehled s tím, že ve skutečnosti byly počty výsledků zřejmě vyšší. Není v možnostech této práce všechny údaje doplnit.

Ve smolných knihách najdeme mnoho zápisů o procesech, které byly vedeny na území určitého panství. Zápisy většinou nejsou dlouhé a obvykle neobsahují popis celého procesu (tj. otázky a odpovědi vyslychaných), ale shrnutí informací získaných z výsledků. Údaje jsou členěny chronologicky nikoli tematicky. Smolné knihy obsahují údaje o procesech různého druhu a případy, které řeší otázky nemanželských dětí a svobodných matek, jsou jen malou součástí mezi případy krádeží, zhárství, čarodějnictví a vražd.

V úvodu smolné knihy se dozvídáme, jak výsledky fungovaly, kdo se jich účastnil, kde probíhaly. V šestnáctém a sedmnáctém století se u výsledků používaly různé nátlakové metody (kromě vězení také mučení). Mučení bylo velmi časté a bylo vnímáno jako něco přirozeného. Zejména proto, že se věřilo, že vyslychaný pravdu říct chce, ale z nějakého důvodu nemůže (např. ďábel mu to neumožňuje) a mučení sloužilo k osvobození a mělo vést k pravdě. Dnes však víme, že mučení nevedlo k pravdě, ale právě naopak, neboť lidé pod nátlakem vypověděli i to, co nespáchali. Výpověď provedená při mučení byla stejně relevantní jako výpověď dobrovolná. Ve výsledkových protokolech je však většinou zaznamenáno, zda byla výpověď učiněna dobrovolně, nebo při mučení.

Při zkoumání jsem se zaměřila zejména na to, co můžeme ze zápisů zjistit o nemanželských dětech a svobodných matkách. Otázky, které jsem si kladla tedy zní: Jaký byl sociální původ svobodných matek? Jaký byl jejich věk? Jaký bylo jejich vztah k otci nemanželského dítěte?

Následuje rozbor pro každou smolnou knihu zvlášť a nazuje jejich srovnání na závěr.

Velká Bíteš²²

Smolná kniha Velkobítešská obsahuje celkem 107 zápisů o výsledcích výslechů z let 1556-1636. Kniha kromě zápisů procesů obsahuje také ekonomické údaje (např. kolik se platilo katovi). Ze 107 zápisů se pouze 1 týká nemanželského dítěte a svobodné matky.

Zápis se týká procesu s Annou Kalaškovou, která byla podezřelá z vraždy novorozeněte. Ze zápisu můžeme zjistit jméno svobodné matky (Anna), jméno a původ otce (dcera Šimka Kalaška z Měřína) a datum procesu (1577). Dozvídáme se, že při výslechu byla Anna mučena a vše vyznala až po mučení. Rovněž víme, že otcem dítěte byl pacholek Jíra. O vztahu Anny a Jíry se nic nedozvídáme, stejně jako o věku obou rodičů či postavení Anny nebo jejího otce.

Léta Páně 1577 vyznání Anny, dcery Šimka Kalaška z Měřína, na útrpném právě.

Nejprve vyznala, majíce velkej život s Jírou pacholkem, majíce syna, že jest jej to děťátko zamordovala a do listu v Jakubově zakopala, kdež jest se to tak stalo a děťátko se zamordované našlo.

A tak na tom všem umřela.²³

Rokycany²⁴

Smolná kniha města Rokycan obsahuje 45 zápisů z let 1573-1630. Ze 45 zápisů se 1 týká nemanželského dítěte a svobodné matky.

Zápis se týká procesu s Káčou Cikánkou, která byla podezřelá z úmyslného způsobení potratu nemanželského dítěte. Ze zápisu jsou patrné náznaky přímých otázek (jak byly Káče kladeny) i její odpovědi. Známe datum procesu (léta 1599 v pondělí – 7. června – po památce sv. Trojice). O původu Káči nevíme nic více než že byla Cikánkou. Neznáme ani jméno jejího otce či místo bydliště (zřejmě se potulovala). Víme, že Káča byla obviněná z toho, že byla těhotná, ale plod se v ní už nenachází. Měla si vařit byliny za účelem způsobit si potrat nemanželského dítěte, které má mít s Janem Marjánkou. Káča však svou vinu popírá a po ohledání porodní bábou se prokázalo, že z ní neteče mléko²⁵. Tentokrát je

²² Verbík, A., Štarha, I.: *Smolná kniha velkobítešská 1556-1636*, Blok, Brno 1973 .

²³ Verbík, A., Štarha, I.: *Smolná kniha velkobítešská 1556-1636*, Blok, Brno 1973, str. 127.

²⁴ Pohl, J.: *Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Městské muzeum, Rokycany 1911.

²⁵ Mléko tekoucí z ňader bylo důkazem o dřívější přítomnosti plodu v těle.

v zápisu poznámka, že jde o vyznání dobrovolné, tj. bez mučení. Opět se nedozvídáme věk Káči ani Jana.

„Vyznání dobrovolné Káči Cikánky.

Léta 1599 v pondělí (7. června) po památce sv. Trojice Káča Cikánka, souce ptána, poněvadž těhotná byla a koření sobě vařila a již že se plodu žádného v ní nenachází, kam by to z sebe poděla? oznámila: Že se jí v tom křivda činí a v svém pannenství i poctivosti zůstává. Na Jana Marjánku že nic neví a on že ní vinen není. A koření, to že sobě pro zuby světlé nosila a zuby když jí bolely, ním kouřila. Kopytník že její není a že ho neměla ani nikdy nepoživala. A na Marjánku že proto pravila, že jí baby slibovaly, jest-li vinen, že jí sobě vzíti musí.

Peněz 2 kopě že jsou Marjánkovy a že jí je schovati dal. Plášť že jest také Marjánků a že jí ho půjčil, když s pánem na jarmark jela.

A když posláno bylo pro bábu, ohledali jí. An z ní mléko neteklo, zase jí předkládáno, a vždy pravila, že neví, kde by se jí to vzalo, že se Pána Boha dokládá.

Jest metlami z města vymrskána a na věčnost od města vypovědína.²⁶

Divišov²⁷

Smolná kniha města Divišova obsahuje 79 zápisů z let 1617-1751. Ze 79 zápisů se 2 týkají nemanželského dítěte a svobodné matky.

Zápis se týká procesu s Alžbětou Koudelkovou, která byla obviněná z vraždy svého nemanželského dítěte a incestu, protože dítě měla se svým pastorkem. Víme, kdy byl proces veden (9. Aprilis roku 1674). Z procesu vyplývá, že Alžběta své těhotenství do poslední chvíle tajila a po porodu dítě uškrtila. Známe místo, kde se v době porodu nacházela (českošternberský zámek, byla zde zámeckou služebnou). Tentokrát chybí záznam o tom, zda se vyznala dobrovolně či při mučení. Znovu se nedozvídáme nic o věku obviněné, tentokrát sice neznáme jméno otce dítěte, ale známe jeho vztah k matce.

„Léta Páně 1674, dne 9. Aprilis. Tak jakož se jest Alžběta Koudelková a pastorkem²⁸ svým Jiříkem Koudelkou nešlechtného skutku a smilstva dopustila příjdouc čas k porodu nemluvňátka, s tím vším se kryla a tajila až do té poslední hodiny. V témž čase jsa na zámku českošternberkském, z vrátnice ven vyšla a v kuchynce u vrat porodivší, dítě vzala, jenž slove na Betlím zanesla, jeho škrtila a do hnoje zakopala. Potom popadena jsouce, kde dítě poděla, vrátný se přiznala. Kterážto vrátná dítě nalezouc, ještě při živu býti zastihla, známost panu páteru Lorenciusovi z Prahy od Hybernů řádů svatého Františka uvedla a kterýž je okřtil. A ono po křtu svatém život dokonalo. Svrchu psaná Alžběta Koudelková za své prohřešení a desatera božího přikázání přestoupení ku právu divišovskému jest dodána se vyznala, že jest tím zhřešila. Za kteréžto prohřešení a vynaleznutí

²⁶ Pohl, J.: *Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Městské muzeum, Rokycany 1911, str. 36-37.

²⁷ Pánek, J.: *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Ústav čs. a světových dějin ČSAV, Praha 1977.

²⁸ tj. nemanželský syn

od Jeho Milosti císařské královské slavné apelací pode práva tím or telem jest podělana, aby mečem ztrestána a zahrabána byla, což vše se dle milostivého nařízení stalo.

Actum ut supra.

Což za práci mistru popravčímu Daňkovi kolínskému dáno 18 kop.²⁹

Další zápis se týká procesu s Juditou Beránkovou, která je souzena pro smilstvo. Kromě data procesu (30. Decembris 1697) známe i jméno a původ Juditina otce (dcera Beránka z Šerbířova). Z výslechu víme, že se Judita dopustila dvakrát smilstva. Po druhém skutku otěhotněla. Ani tentokrát neznáme jméno otce dítěte či věk obou rodičů.

„Já Judita, dcera Beránkova z Šerbířova tak jakož jsem proti Pánu Bohu všemohoucímu zhřešila skrze smilstva, že jsem se po dvakráte dopustila, předně ponejprv svou poctivost zanechávám, maje Divišova, jako i panství prázdna býti, jsem nechtěla. Až i podruhý se téhož skutku dopustit obtěžkána jsouc, skrze to na mém těle či trdlicí trestána a /z/ téhož panství přeč vypověděna. Že do mé smrti více na panství šternberkské přicházeti nechci, tímto reversem se zavazuji.

Pokud bych se toho dopustila a sem přišla, tedy beze vši milosti biřicem přeč vyvedena býti mám. A poněvadž psáti neumím, tedy písař městský, vezma mou ruku do své ruky, pro lepší toho důvěření, jsem se podepsala.

Actum v Divišově, dne 30. Decembris 1697. Judita Beránková, m. p.³⁰

Při studiu smolných knih jsem se zaměřila na to, co je možné ze zápisů zjistit o sociálním původu svobodných matek, jaký byl jejich věk a jejich vztah k otci dítěte. Ponechávám stranou rozbor rozsudků a stanovených trestů. V žádném případě jsem nezjistila věk vyslychaných žen. Dva procesy se týkají vraždy novorozeněte, jeden potratu a jeden smilstva. Ve dvou případech známe jméno otce a místo bydliště. V jednom případě známe i poměr otce a matky nemanželského dítěte. Ve dvou případech bylo k výslechu použito mučení, v jednom se obviněná přiznala sama a v jednom zápis chybí zcela. U dvou žen je možné určit jejich sociální původ (Káča Cikánka a Alžběta Koudelková).

Z výše uvedených údajů vyplývá, že při provádění zápisů do smolných knih se zřejmě moc nedbalo na zapsání věku či sociálního původu obviněných (někdy známe postavení otce obviněné). Zápisy se často omezují na konstatování činu, datum výslechu a rozsudku. To může být způsobeno mimo jiné tím, že smolné knihy nebyly někdy psány přímo při výslechu, ale často se zápis provedl až po vynesení nebo dokonce vykonání rozsudku.³¹

²⁹ Pánek, J.: *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Ústav čs. a světových dějin ČSAV, Praha 1977. str. 91-92.

³⁰ Týž, str. 110.

³¹ Na tento fakt poukazuje Jan Pohl v úvodu své edice smolné knihy města Rokycany. Pohl, J.: *Knihy černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Městské muzeum, Rokycany 1911.

6. Co říkají výslechové protokoly z 19. století?

Ke studiu primárních pramenů z devatenáctého století jsem použila zápisy o procesech. Vybrala jsem si zápisy z velkostatku Rataje nad Sázavou.³² Veškeré níže uvedené údaje pocházejí z analýzy tohoto fondu. Fond velkostatku Rataje nad Sázavou obsahuje velké množství zápisů. Tyto zápisy se týkají početné škály záležitostí. Obsahují údaje o sporech různého původu i těžších proviněních. Ve shodě s tématem práce jsem se soustředila na zápisy, které souvisejí s nemanželskými dětmi a svobodnými matkami. Kladla jsem si stejné otázky jako při zkoumání zápisů ze smolných knih. Jaký byl sociální původ svobodných matek? Jaký byl jejich věk? Jaký byl jejich vztah k otci nemanželského dítěte?

Z více jak tří tisíc zápisů se 14 týká nemanželských dětí a svobodných matek. Tyto zápisy ještě můžeme rozdělit na obvinění z vraždy novorozeněte a spory o výživné na nemanželské dítě (které tvoří většinu). Podrobněji se budu zabývat případem Anny Novákové, která byla obviněna za vraždu dítěte.³³

Případ Anny Novákové je z roku 1800. V zápisech jsou přímo otázky i odpovědi u výslechu. Měli bychom mít tedy možnost získat více informací než z pouhé zprávy o procesu (která bývá často uvedena jako jediný doklad procesu).

Výslech se omezuje na Annino těhotenství a porod, nikoli například na otce dítěte. Víme, že Anna je z Rataj a je jí 21 let. Vyznáním je katolička a je svobodná, bydlí u rodičů. Dítě porodila doma, když v domě nikdo nebyl. Anna své těhotenství před rodinou tajila, takže rodina nevěděla, že je Anna těhotná. Dítě se Anně narodilo mrtvé a ona ho potom schovala na dvoře do díry, protože nevěděla, co jiného s ním má udělat. Je podezřelá, že své dítě zabila, (nikoli, že se narodilo mrtvé) a na tuto skutečnost je několikrát tázána. Anna však všechno popírá a tvrdí, že dítě se narodilo mrtvé. Otázky podrobněji zkoumají, zda byla Anna v době porodu skutečně sama, což opětovně potvrzuje. Jelikož Anna neuměla psát, je její výslech potvrzen třemi křížky.

Ve složce následuje ještě výslech Anniny matky Magdaleny, které se ptají zejména na to, jak je možné, že nevěděla, že je její dcera těhotná. Magdaleně je padesát let a je katolického vyznání. Z výslechů vyplývá, že matka nějaké podezření na Annino těhotenství měla, ale dcera jí to vždy zapírala. Magdaléna je také tázána, zda dceři nepomáhala při porodu či

³² VS Rataje nad Sázavou kt. 125, VS Rataje nad Sázavou kt. 147, VS Rataje nad Sázavou kt. 149, VS Rataje nad Sázavou kt. 155, VS Rataje nad Sázavou kt. 160, VS Rataje nad Sázavou kt. 161, VS Rataje nad Sázavou kt. 162, VS Rataje nad Sázavou kt. 176.

³³ VS Rataje nad Sázavou kt. 125.

ukrytí dítěte, ale ona byla zrovna ve vsi, takže nebyla doma. Jelikož Magdalena také neumí psát místo podpisu jsou opět tři křížky.

Z procesu s Annou Novákovou můžeme zjistit její věk (21), stav (svobodná, žijící u rodičů ve vsi Rataje). Potvrzuje se také, že ženy své těhotenství mohly úspěšně tajit, a to dokonce před vlastní rodinou. Znalost těla a procesů spojených s těhotenstvím zřejmě nebyla taková, aby pro laika bylo možné těhotenství odhalit. Ačkoli ženy o svém těhotenství věděly, snažily se to všemožně skrývat před okolím. Ve výsleších naprosto chybí jakékoli údaje o otci dítěte. Neznáme ani jeho původ ani jméno či věk. Anna je podezřelá z vraždy novorozeněte a takto je veden i výslech, který je zaměřen na údaje o těhotenství a porodu, při němž se dle Anny dítě narodilo již mrtvé. Stejně jako v případě smolných knih není předmětem zkoumání rozbor rozsudku a trestu.

Velkou část zápisů ve fondu velkostatku Rataje nad Sázavou tvoří spory o výživné na nemanželské děti. V těchto sporech ženy požadují, aby jim otec dítěte platil náklady na výživu dítěte. Tyto zápisy jsou kratší a omezují se pouze na konstatování (chybí přímé otázky a odpovědi). Známe jméno matky i otce nemanželského dítěte a místo jejich bydliště (zajímavé je, že obvykle bydlí každý v jiné vsi jako například Anna Maxová z Nové Vsi a Matěj Martínek z Vavřince).³⁴ Většina procesů dopadla smírem, tj. otec souhlasil, že platit bude. Přijal dítě za své, ale matku si nemohl nebo nechtěl vzít. U některých výslechů známe povolání otce matky nemanželského dítěte. V mnoha případech jde o dceru domkáře (jako v případě Marie, dcery domkáře Jana Kloboučnicka)³⁵, ale najdeme i dceru šafáře (Magdaléna, dcera Václava Jelínka, šafáře z Uhlířských Janovic)³⁶. Tento případ dokazuje, že nemanželské děti se nerodily pouze ženám z nižších sociálních vrstev.

Informace, které můžeme zjistit z výslechů pořizovaných v devatenáctém století záleží zejména na podobě zápisu. Pokud zápis obsahuje otázky i odpovědi vyslychaných, poskytuje nám více informací. Můžeme se dozvědět věk, bydliště, náboženské vyznání (všechny tyto údaje jsou obvykle obsaženy v první odpovědi). Další informace se liší podle obvinění, protože následující otázky se většinou týkají pouze skutku, za který je obviněný souzen. To bylo vidět na případě Anny Novákové, kde chybí údaje o otci nemanželského dítěte a výslech je zaměřen zejména na samotný porod a uschování mrtvého dítěte. V případě záznamu o procesu bez otázek obvykle získáme informací ještě méně. Tyto zápisy se často omezují na jméno svobodné matky a otce, jejich bydliště, popis sporu a jeho rozsudek.

³⁴ VS Rataje nad Sázavou kt. 176.

³⁵ VS Rataje nad Sázavou kt. 160.

³⁶ VS Rataje nad Sázavou kt. 162.

V mnoha případech můžeme ještě zjistit sociální postavení matky (podle povolání jejího otce).

7. Co říkají matriky?

Další oblastí mého studijního zájmu byly matriky. Zkoumala jsem matriky z různých oblastí a století, abych mohla srovnat zápisy. Zajímala jsem se o nemanželské děti a o to, co je možné z matrik zjistit o nich a jejich rodičích. Dále jsem zkoumala zda existuje nějaký vztah mezi faktem, že je dítě nemanželské a jeho pojmenováním (při narození manželského dítěte bylo často zvykem pojmenovat dítě po kmotrovi) a jaká je úmrtnost nemanželských dětí.

I v případě studia matrik jsme odkázáni na to, co bylo v minulosti zapsáno a jsme tedy omezeni určitým předvýběrem, který za nás provedl např. farář, který zapisoval do matrik podle svého uvážení a pravděpodobně nebyl vždy důsledný). Velkou nevýhodou těchto pramenů je jejich častá nečitelnost, případně to, že jsou psány jiným jazykem (např. latinsky či německy). Studium těchto pramenů je také velmi časově náročné, protože při vyhledání jednotlivých případů musíme projít velké množství údajů, které pro naše studium nejsou příliš relevantní.

Při práci s matrikami za účelem studia nemanželských dětí si musíme uvědomit, že evidence porodů nemanželských dětí není úplná. Mimo jiné proto, že matky takových dětí rodily často mimo obec svého původu (buď tak činily kvůli utajení nebo proto, že tam byly ve službě). Rovněž se někdy stává, že pokud se dítě narodilo již mrtvé mohlo být zaneseno pouze do matriky zemřelých nikoli narozených. V obou případech tak můžeme pominout některá data. Z tohoto důvodu musíme předpokládat, že skutečná míra nemanželských porodů byla zřejmě o trochu vyšší než ukáže studium matrik. Matriky tedy poskytují údaje o minimální míře nemanželské porodnosti. Zvýšení počtu nemanželských porodů v devatenáctém století nemusí nutně znamenat rozvolnění mravů, ale mohlo být ovlivněno zpřesněním matričních údajů.

Obvykle se předpokládá, že matky nemanželských dětí pocházejí z nižších sociálních vrstev, proto jsem si všímala případů, kdy tomu bylo jinak (např. šlo o dceru sedláka).

Následující údaje pocházejí ze studia níže uvedených matrik.³⁷

Pro studium jsem si vybrala matriky pražského arcibiskupství (17. století)³⁸ a matriky farností Prčice³⁹ a Rataje nad Sázavou⁴⁰ (tyto matriky pocházejí z 19 století). Největší pozornost jsem věnovala studiu matrik farnosti Rataje nad Sázavou. Ne ke všem farnostem

³⁷ Zápisy v jednotlivých matrikách se velmi liší. Záleží na důslednosti faráře, který zápisy prováděl.

³⁸ NA, APA B 58/8, APA B 58/7.

³⁹ SOA Praha, Prčice 10.

⁴⁰ SOA Praha, Rataje nad Sázavou 3, Rataje nad Sázavou 5, Rataje nad Sázavou 8.

jsou totiž dostupné navazující údaje. Pro srovnání matričních zápisů a zkoumání toho, co nám mohou prozradit o nemanželských porodech, nejsou důležitá jen rozdílná místa či doby zápisů, ale také možnost srovnat zápisy z jednoho místa v průběhu let.

Matriky pražského arcibiskupství⁴¹

Matriky pražského arcibiskupství obsahují údaje z panství v okolí Prahy. Jedná se o matriky z let 1652-1659. Jsou psány přehledně, většinou do jakési mřížky. Sloupce jsou ručně předepsány a do řádků se vyplňují údaje o narozených. Všechny údaje jsou psány latinsky. Řazení zápisů je postupné podle dne narození a roky jsou zřetelně odděleny. Vyplňují se následující údaje: den a měsíc narození; křestní jméno; kdo provedl křest; jména rodičů (vždy jméno a příjmení otce, též místo, kde žije a pouze jméno matky); jméno porodní báby a jména kmotrů. U křestního jména dítěte je poznámka, která určuje, zda je dítě manželské či nemanželské (legitimi, illegitimi). U dětí nemanželských často není vůbec zapsáno jméno otce (buď je neznámý anebo se k dítěti nepřihlásil), někdy chybí i jméno dítěte.

Zápisy v matrikách z konce 17. století již nejsou psány do mřížky, nýbrž všechny údaje jsou poznačeny v jednom odstavci souvislého textu, který je oddělen čarou od dalších zápisů. Tyto zápisy obsahují stejné údaje jako zápisy z mřížek, ale jsou hůře čitelné.

Jména (jak rodičů tak narozených dětí) v těchto matrikách jsou psána latinsky. U dětí (nehledě na původ) se nejvíce objevují jména: Joannes, Wenceslas, Jacobus, Mathias, Paulus, Catharina, Elizabeth, Dorothea a Ludmilla. Nechybí však ani neobvyklá jména: Adalberto, Laurentius, Rosina, Balthazar či Blasius.

Tabulka 1 zobrazuje počty narozených dětí v matrikách pražského arcibiskupství. Ukazuje podíl manželských a nemanželských dětí z celkového počtu narozených dětí. Údaje jsou řazeny chronologicky.

Tabulka 1

rok	místo	dětí celkem	z toho manželských	z toho nemanželských	% ⁴²
1652	APA B 58/8	9	9	0	0
1653	APA B 58/8	30	30	0	0
1654	APA B 58/8	7	7	0	0
1655	APA B 58/8	8	8	0	0
1656	APA B 58/8	30	29	1	3

⁴¹ NA, APA B 58/8, APA B 58/7.

⁴² V této i ostatních tabulkách jsou procenta zaokrouhlena.

1657	APA B 58/8	32	31	1	3
1658	APA B 58/8	85	78	7	8
1659	APA B 58/8	49	46	3	6

Matriky farnosti Prčice⁴³

Matriky farnosti Prčice jsou psané česky. Jedná se o matriky z let 1851-1853 a z roku 1864. Sloupce v matriční mřížce jsou předtištěny a pouze jednotlivé zápisy se oddělují čarou. Údaje jsou nadále řazeny po rocích a měsících a vše je velice přehledné.

Předtištěné sloupce jsou následující: rok, měsíc a den narození a křtu; jméno křtícího; jméno pokřtěnce; náboženství (katolického, nekatolického); pohlaví (mužského, ženského); zvláštnosti (manželské, nemanželské); rodiče (jméno křtící⁴⁴ a příjmení otce, stav a charakter neb řemeslo jeho, jméno křtící a příjmení matky, totéž jejího otce, stav, charakter neb řemeslo, panství, příbytek a číslo domu, též jméno a příjmení matky, místo a číslo domu, odkud pochází); místo (jméno a číslo domu); kmotrové (vlastnoruční podpis); bába (jméno a příjmení). V některých matrikách je uvedena ještě jedna kolonka – mrtvě narozené.

Všechny údaje jsou důsledně vyplňovány. Pokud je dítě nemanželské, může se k němu otec přihlásit. O takovém přihlášení je proveden zápis do matriky. Je stvrzen podpisem otce a dvou svědků. V některých případech je zde ještě poznámka o pozdějším sňatku rodičů (je uvedeno datum a místo sňatku).

V těchto matrikách jsou také poznámky o pozdějším odpadnutí narozených dětí od církve katolické (odpadl od církve katolické dne toho a toho k sektě československé; či odpadl od církve katolické a zůstal bez vyznání, datum, místo a podpis), případně poznámky o ještě pozdějším návratu ke katolické církvi. Objevují se také zápisy o sňatku uzavřeném někde jinde (Aloisius Swoboda oddán se Zdeňkou Goldsteinovou 13. 9. 1909 v Praze v Podskalí dle sdělení farního úřadu u Nejsvětější Trojice v Podskalí ze dne 13. 9. 1909 a podpis).

Pokud narozené děti zemřely krátce po porodu či křtu, je uvedeno datum úmrtí.

Objevují se (nehledě na původ) klasická česká jména: František, Karel, Barbora, Anna, Jan, Václav, Marie, Alžběta; stejně jako jména nezvyklá: Vendelin, Adolph, Emmanuel, Wilhemina, Henrietta, Philomena či Albína. Vyskytuje se také používání dvou jmen: Antonia Sofía, Antonín Petr.

⁴³ SOA Praha, Prčice 10.

⁴⁴ Zde i v následujících příkladech používám přesné znění uvedené v matrice.

Tabulka 2 zobrazuje počty narozených dětí v matrikách farnosti Prčice. Ukazuje podíl manželských a nemanželských dětí z celkového počtu narozených dětí. Údaje jsou řazeny chronologicky a podle místa.

Tabulka 2

rok	místo	děti celkem	z toho manželských	z toho nemanželských	%
1851	Prčice	29	28	1	3
1852	Prčice	43	42	1	2
1853	Prčice	39	35	4	10
1864	Prčice	48	42	6	13
1851	Divišovice	8	4	1	13
1852	Divišovice	12	12	0	0
1853	Divišovice	10	10	0	0
1864	Divišovice	11	10	1	9
1851	Mrákotice	3	3	0	0
1852	Mrákotice	4	4	0	0
1853	Mrákotice	3	3	0	0
1864	Mrákotice	7	6	1	14
1851	Chotětice	2	2	0	0
1852	Chotětice	3	3	0	0
1853	Chotětice	9	6	3	33
1864	Chotětice	7	7	0	0
1851	Přestavlky	14	11	3	21
1852	Přestavlky	12	12	0	0
1853	Přestavlky	16	14	2	13
1864	Přestavlky	23	18	5	22
1851	Rokov	8	7	1	13
1852	Rokov	4	4	0	0
1853	Rokov	3	3	0	0
1864	Rokov	3	2	1	33
1851	Kvaštov	10	8	2	20
1852	Kvaštov	5	4	1	20
1853	Kvaštov	5	5	0	0
1864	Kvaštov	5	5	0	0
1851	Nasilov	1	1	0	0
1852	Nasilov	0	0	0	0
1853	Nasilov	0	0	0	0
1864	Nasilov	1	1	0	0

Matriky farnosti Rataje nad Sázavou⁴⁵

Matriky farnosti Rataje nad Sázavou jsou psány česky s občasnými latinskými zápisky. Jedná se o matriky z let 1701-1843, 1781-1810 a 1823-1845. V první matrice jsou všechny údaje psány ručně chronologicky podle data narození. Jednotlivé zápisy jsou od sebe odděleny čarou. Matrika obsahuje tyto údaje: místo, jméno otce, matky a kmotra, jméno dítěte, datum narození a svědci. Některé zápisy mají latinské názvy: parentes, testes, levans, dies nativit, dies babtisini, locus. Objevují se jména psaná latinsky Jacobus, Wenceslaus, Thomas, Josephus, Georgius.

V pozdějších matrikách jsou sloupce v matriční mřížce předtištěny a pouze jednotlivé zápisy se oddělují čarou. Údaje jsou nadále řazeny po rocích a měsících a vše je přehledné.

Předtištěné sloupce jsou následující: rok, měsíc a den narození a křtu, jméno křtícího a pokřtěnce, náboženství katolického-nekatolického, pohlaví mužského-ženského, vlastnost manželské-nemanželské, rodiče (jméno křtící a příjmení otce, stav, charakter neb řemeslo jeho, pakliže se otec dítěte manželského přihlašuje, a zapsán býti žádá, má se psáti osobně u přítomnosti dvou svědků, jenž to, jakož i že tentýž jest, jehož jméno a stav udává, vlastnoručním podpisem stvrditi mají), jméno křtící a příjmení matky, totéž jejího otce, stav, charakter neb řemeslo, panství, příbytek a číslo domu, též jméno a příjmení matky, místo a číslo domu, odkudž pochází), místo (jméno a číslo domu), kmotrové, bába, poznamenání (při dětech manželských nepřítomný otec jen tehdaž zapsán budiž, když právní písemnost od téhož vyhotovená se předloží).

Všechny údaje jsou řádně vyplňovány včetně poznámek o případném úmrtí dítěte. Velmi časté jsou poznámky o pozdější legitimizaci nemanželského dítěte, která proběhla jejich sňatkem (o čemž je v matrice vyhotoven příslušný zápis. Při studiu těchto matrik jsem si všimla zejména zvláštního původu matek nemanželských dětí (tj. pokud pocházely z vyšší sociální vrstvy, např. dcera sedláka), počtu dodatečně uzavřených manželství a s tím spojené legitimizace nemanželských dětí, po kom jsou děti pojmenovány. Při zkoumání pojmenování dětí jsem se omezila na shodu jmen dítěte s kmotrem, svědky či jiným příslušníkem rodiny. Je však možné, že mezi shodou jmen není žádná souvislost. Zkoumala jsem i pojmenování manželských dětí a většina z nich se jmenuje buď po rodičích nebo po kmotrovi.

Matrika 1701-1743⁴⁶

⁴⁵ SOA Praha, Rataje nad Sázavou 3, Rataje nad Sázavou 5, Rataje nad Sázavou 8.

⁴⁶ SOA Praha, Rataje nad Sázavou 3.

V matrice jsem se soustředila na podrobnější studium posledních sedmi let. Tato matrika obsahuje zápisy o narozených dětech z následujících obcí: Církvice, Černé Bláto, Čekanov, Chmeliště, Chrást, Ježovice, Koblaska, Kozojedy, Leděčko, Makolusky, Malovidy, Mirošovice, Nechyby, Nové Dvory, Opatovice, Oužice, Pavlovice, Podveky, Rataje, Smilovice, Stankovice, Talmberk, Vavřec, Veverkův mlejn, Vranice, Zbizuby.

Tabulka 3 zobrazuje počty narozených dětí. Ukazuje podíl manželských a nemanželských dětí z celkového počtu narozených dětí. Údaje jsou řazeny chronologicky.

Tabulka 3

rok	dětí celkem	z toho		%
		manželských	nemanželských	
1736	95	92	3	3
1737	94	91	3	3
1738	79	76	3	4
1739	91	87	4	4
1740	107	106	1	1
1741	94	91	3	3
1742	104	97	7	7
1743	98	91	7	7

Roku 1736 zemřely dvě ze tří narozených nemanželských dětí. Jedno nemanželské dítě bylo později legitimováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: jedno dítě se jmenuje po jméno kmotrovi, jedno po porodní bábě a jedno dítě je pojmenováno bez jakékoli souvislosti⁴⁷.

Roku 1737 zemřelo jedno ze tří narozených nemanželských dětí a jedna matka. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po svědkovi 1, po bábě 1, bez souvislosti 1.

Roku 1738 zemřelo jedno ze tří narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 1, bez souvislostí 2.

⁴⁷ Označením bez souvislosti míním (zde i na dalších místech kde hovořím o jménech), že jsem neobjevila žádnou souvislost mezi pojmenováním dítěte a lidmi, kteří jsou uvedeni v matrice (ať už se jedná o rodiče, prarodiče, svědky, kmotra či porodní bábu).

Roku 1739 nezemřelo žádné ze čtyř narozených nemanželských dětí. Jedno nemanželské dítě bylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 2, bez souvislosti 2.

Roku 1740 nezemřelo žádné narozené nemanželské dítě (narodilo se jen jedno). Dítě nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po svědkovi nebo po bábě (obě se jmenují Teresia, stejně jako dítě) 1.

Roku 1741 nezemřelo žádné ze tří narozených nemanželských dětí. Dvě nemanželské děti byly později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po dědovi (otec matky) 1, po bábě či po svědkovi 1 (viz minulý rok), bez souvislosti 1.

Roku 1742 zemřely dvě ze sedmi narozených nemanželských dětí. Dvě nemanželské děti byly později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po svědkovi nebo po bábě 1, po bábě i kmotrovi (stejná osoba) 1, po kmotrovi 2, bez souvislosti 3.

Roku 1743 nezemřelo žádné ze sedmi narozených nemanželských dětí. Dvě nemanželské děti byly později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 5, po svědkovi 1, bez souvislosti 1.

Matrika 1781-1810⁴⁸

V matrice jsem se soustředila (stejně jako v případě předchozí matriky) na podrobnější studium posledních sedmi let. Tato matrika obsahuje zápisy o narozených dětech z následujících obcí: Bláto, Čekanov, Hroznice, Chmeliště, Chrást, Ježovice, Karlovice, Kochanov, Kozojedy, Leděčko, Makolusky, Malojovice, Mirošovice, Nechyby, Nové Dvory, Opatovice, Outěchvosty, Oužice, Podveky, Rataje, Smilovice, Stankovice, Talmberk, Vavřinec, Veverkův Mlejn, Vlková, Vranice, Zalíbená, Zbizuby.

Tabulka 4 zobrazuje počty narozených dětí. Ukazuje podíl manželských a nemanželských dětí z celkového počtu narozených dětí. Údaje jsou řazeny chronologicky.

Tabulka 4

rok	počet dětí	z toho manželských	z toho nemanželských	%
1804	73	70	3	4
1805	80	75	5	6

⁴⁸ SOA Praha, Rataje nad Sázavou 5.

1806	71	68	3	4
1807	87	83	4	5
1808	95	88	7	7
1809	84	80	4	4
1810	51	49	2	4

Roku 1804 nezemřelo žádné ze tří narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 1, po bábě nebo po svědkovi (jmenují se stejně) 2.

Roku 1805 nezemřelo žádné z pěti narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po bábě i po svědkovi 1 (dítě se jmenuje Maria Magdalena, bába Maria a svědkyně Magdalena), po kmotrovi 2, bez souvislosti 2.

Roku 1806: nezemřelo žádné ze tří narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 2, po svědkovi 1.

Roku 1807 nezemřelo žádné ze čtyř narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 3, bez souvislosti 1.

Roku 1808: nezemřelo žádné ze sedmi narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 4, po matce 2, bez souvislosti 1.

Roku 1809: zemřelo jedno ze čtyř narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: beze jména (mrtvé) 1, po kmotrovi 2, bez souvislosti 1.

Roku 1810: nezemřelo žádné ze dvou narozených nemanželských dětí. Žádné z těchto dětí nebylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 2.

Matrika 1846-1864⁴⁹

⁴⁹ SOA Praha, Rataje nad Sázavou 8.

V matrice jsem se soustředila (stejně jako v případě předchozí matriky) na podrobnější studium posledních sedmi let. Tato matrika obsahuje zápisy o narozených dětech z následujících obcí: Hroznice, Ježovice, Kuchelník, Leděčko, Makolusky, Malovidy, Nechyby, Outěchvosty, Podveky, Rataje, Vestec, Vlková, Zalíbená, Zbizuby.

Tabulka 5 zobrazuje počty narozených dětí. Ukazuje podíl manželských a nemanželských dětí z celkového počtu narozených dětí. Údaje jsou řazeny chronologicky.

Tabulka 5

rok	počet dětí	z toho manželských	z toho nemanželských	%
1858	113	97	16	14
1859	125	113	12	10
1860	96	84	12	13
1861	110	98	12	11
1862	123	114	9	7
1863	113	100	13	12
1864	99	85	9	10

Roku 1858 zemřely čtyři ze šestnácti narozených nemanželských dětí. Pět dětí bylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Jméno otce (tj. otec se už při porodu přihlásil ke svému nemanželskému dítěti) je uvedeno u 3 dětí. Statistika jmen: po kmotrovi 3, po kmotrovi nebo po matce (jmenují se stejně) 1, po kmotrovi nebo po babě (jmenují se stejně) 1, po babě 1, po dědovi (otec matky) 1, bez souvislosti 9.

Roku 1859 zemřelo pět z dvanácti narozených nemanželských dětí. Pět dětí bylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 6, bez souvislosti 6.

Roku 1860 zemřelo sedm z dvanácti narozených nemanželských dětí. Šest dětí bylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 4, po matce 1, po otci 2, bez souvislosti 5.

Roku 1861 zemřely dvě z dvanácti narozených nemanželských dětí. Pět dětí bylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Statistika jmen: po kmotrovi 2, po otci 2, po babičce (matka matky) 1, bez souvislosti 7.

Roku 1862 zemřelo jedno z devíti narozených nemanželských dětí. Čtyři děti byly později legitimizovány sňatkem rodičů. Jméno otce (tj. otec se už při porodu přihlásil ke svému nemanželskému dítěti) je uvedeno u dvou dětí. Statistika jmen: po kmotrovi 4, po kmotrovi nebo po bábě (jmenují se stejně) 1, bez souvislosti 4.

Roku 1863 nezemřelo žádné z třinácti narozených nemanželských dětí. Dvě děti byly později legitimizovány sňatkem rodičů. Jméno otce (tj. otec se už při porodu přihlásil ke svému nemanželskému dítěti) je uvedeno u dvou dětí. Statistika jmen: po kmotrovi 5, po kmotrovi nebo bábě (mají stejná jména) 1, bez souvislosti 7.

Roku 1864 zemřely tři z devíti narozených nemanželských dětí. Jedno dítě bylo později legitimizováno sňatkem rodičů. Jméno otce (tj. otec se už při porodu přihlásil ke svému nemanželskému dítěti) je uvedeno u tří dětí. Statistika jmen: po kmotrovi 3, po bábě 1, po bábě nebo kmotrovi (jmenují se stejně) 1, bez souvislosti 4.

Ve všech matrikách z farnosti Rataje nad Sázavou jsem si všímala původu matek nemanželských dětí. Ve velkém množství případů (asi 2/3) šlo o dcery domkářů, nádeníků či výminkářů. Tyto údaje potvrzují teorii, že nemanželská porodnost je charakteristická pro nižší vrstvu obyvatelstva. Ve zbylých případech však jde o dcery sedláka, krejčího, kováře, truhláře, řezníka či krejčovského mistra. Tyto profese můžeme těžko považovat za součást nižší společenské třídy. Můžeme tedy předpokládat, že četnost nemanželských dětí byla ve vyšších společenských vrstvách obyvatelstva zřejmě vyšší, než bychom očekávali.

Závěr

Ve snaze zodpovědět otázky, které jsem si v úvodu své práce položila, jsem dospěla k následujícím závěrům.

Informace o sociálním původu svobodných matek můžeme zjistit často pouze ze zmínek o povolání jejich otce. Ve zkoumaných smolných knihách ze šestnáctého a sedmnáctého století byly tyto údaje uvedeny opravdu výjimečně. Pouze v jednom případě se dozvídáme, že obviněná byla služebná, tj. náležela k nižší společenské vrstvě obyvatelstva. Ze studia smolných knih však nelze vyvodit jednoznačný závěr, že všechny matky nemanželských dětí nižší sociální status, protože zde tyto údaje chybí. Ve výslechových protokolech ze století devatenáctého je situace už trochu jiná. I zde se o sociálním původu svobodných matek se dozvídáme také ze zmínek o povolání otce. V těchto pramenech se však již objevují důkazy o tom, že nemanželské děti měly i ženy z vyšších společenských vrstev (např. dcera rychtáře). Mimořádně zajímavé údaje poskytují zejména matriky z devatenáctého století, které dokládají, že počet nemanželských porodů v těchto sociálních vrstvách byl vyšší než bychom očekávali. Důkazem jsou údaje o případech dcer sedláků, krejčích, řezníků apod. Na základě zkoumaných údajů můžeme konstatovat, že tyto případy tvoří asi 1/3 porodů nemanželských dětí.

Informace o věku svobodných matek je možné získat pouze z výslechových protokolů z devatenáctého století. Tyto údaje jsou však uvedeny pouze v těch zápisech, které obsahují přímé otázky a odpovědi (např. že Anně Novákové bylo 21 let). Ostatní prameny tyto údaje neobsahovaly.

Obdobně problematické je upřesnění informací o vztahu matek a otců nemanželských dětí, které bylo možné zjistit ze smolných knih pouze v jednom případě. Přiznání otce k dítěti, tj. uznání za vlastní, někdy obsahují i výslechové protokoly. Zatímco v matrikách se můžeme setkat s pozdější legitimizací nemanželského dítěte následným sňatkem. Tento trend je výraznější v devatenáctém století, kdy přibližně polovina nemanželských byla takto legitimizována. V ostatních případech jméno otce ani není zapsáno v matrice.

Podíl nemanželských dětí jsem zkoumala pouze v matrikách. V sedmnáctém století byl podíl nemanželských dětí ve zkoumaných lokalitách vždy nižší než deset procent, a v letech 1652-55 dokonce nulový. V matrikách z farnosti Prčice se podíly nemanželských dětí velmi liší. Vyšší podíl nemanželských dětí v některých letech může být způsoben tím, že

se v těchto lokalitách rodilo všeobecně málo dětí a pak i pouze jedno nemanželské dítě představuje vysoké procento nemanželské porodnosti. Jako je tomu například v roce 1853 ve vsi Chotěnice, kdy se narodilo devět dětí a tři z nich byly nemanželské. V tomto počtu představují tři nemanželské děti podíl třicet tři procent, což zdaleka převyšuje obvyklou hodnotu. V matrikách farnosti Rataje nad Sázavou můžeme sledovat vývoj podílu nemanželských dětí v jedné oblasti. Ve dvou mladších matrikách nepřesáhne počet nemanželských dětí deset procent. Ve třetí matrice je už nárůst nemanželských porodů znatelný, pouze v jednom roce dosahuje méně než deseti procent. Tyto výsledky potvrzují, že v devatenáctém století dochází k nárůstu nemanželských porodů (což ale může být způsobeno větší důsledností při zápisech).

Odpověď na otázku, zda nemanželský původ hraje nějakou roli při pojmenování dítěte, jsem zkoumala také v matrikách. Ve velké většině případů měly nemanželské děti kmotra. Pojmenování dítěte podle kmotra bylo velmi časté i u nemanželských dětí (i když ne tak časté jako v případě dětí manželských). Můžeme však sledovat jistý vývoj. Zatímco v první matrice farnosti Rataje nad Sázavou je podle kmotra pojmenováno jedenáct z třiceti jedna nemanželských dětí, ve druhé matrice to už je sedmnáct dětí z dvaceti osmi, a ve třetí pak dvacet sedm dětí z osmdesáti tří. Nejčastěji byly děti pojmenovány po kmotrovi ve druhé matrice z let 1781-1810. Naproti tomu pojmenování dítěte bez souvislosti s lidmi, kteří byli v matrice uvedeni, bylo nejčastější v matrice z 1864-1831 kdy tímto způsobem bylo pojmenováno čtyřicet dva dětí z osmdesáti tří. Děti byly také někdy pojmenovány po porodní bábě či prarodičích. Zkoumání matrik nepotvrdilo předpoklad, že nemanželské děti nebudou pojmenovány po kmotrovi, i když se tak děje v menší míře než u dětí manželských. Zároveň stoupal počet dětí, které byly pojmenovány bez souvislosti.

Závěrem je třeba konstatovat, že výchozí zkoumané materiály vznikaly v různých dobách i místech a odrážejí poměrně značný časový úsek. Během této doby došlo k zásadním společenským i politickým změnám, které pravděpodobně ovlivnily podobu i strukturu těchto pramenů. Zkoumané prameny byly vytvořeny za různým účelem a jejich zápisy se proto musí nutně lišit. Pro všechny tyto skutečnosti bylo poměrně složité některá data srovnávat. Zaměřila jsem se však na studium sociálního původu svobodných matek, jejich věku, vztahu s otci nemanželských dětí a četnosti nemanželských porodů a pokusila jsem se tato data dle možnosti zobecnit. Domnívám se totiž, že právě tyto údaje možné a potřebné (přes všechny výše uvedené výhrady) porovnat, neboť mohou být cenným zdrojem informací při hledání odpovědí na položené otázky.

BIBLIOGRAFIE

prameny:

1. edice:

Pánek, Jaroslav: *Smolná kniha městečka Divišova z let 1617-1751*, Ústav čs. a světových dějin ČSAV, Praha 1977

Pohl, Jan: *Kniha černá nebo smolná královského svobodného města Rokycan z let 1573-1630*, Městské muzeum, Rokycany 1911

Verbík, Antonín - **Štarha**, Ivan: *Smolná kniha Velkobítešská 1556-1636*, Blok, Brno 1973

2. prameny nevydané:

Národní archiv v Praze (NA)

Fond pražského arcibiskupství (APA)

APA B 58/8

APA B 58/7

Státní oblastní archiv v Praze (SOA)

Velkostatek Rataje nad Sázavou⁵⁰ kt. 125

VS Rataje nad Sázavou kt. 147

VS Rataje nad Sázavou kt. 149

VS Rataje nad Sázavou kt. 155

VS Rataje nad Sázavou kt. 160

VS Rataje nad Sázavou kt. 161

VS Rataje nad Sázavou kt. 162

VS Rataje nad Sázavou kt. 176

⁵⁰ Dále jen VS Rataje nad Sázavou.

matriky:

Prčice 10

Rataje nad Sázavou 3

Rataje nad Sázavou 5

Rataje nad Sázavou 8

použitá literatura:

Bologne, Jean-Claude: *Svatby, historie svatebních obřadů na západě*, Volvox Globator, Praha 1997

Bůžek, Václav – **Hrdlička**, Josef – **Král**, Pavel – **Vybíral**, Zdeněk: *Věk urozených. Šlechta v českých zemích na prahu novověku*, Paseka, Praha-Litomyšl 2002

Dülmen, Richard van: *Kultura a každodenní život v raném novověku*, Argo, Praha 1999

Dülmen, Richard van: *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a izolace v raném novověku*, Dokořán, Praha 2003

Horský, Jan – **Seligová**, Markéta: *Rodina našich předků*, Lidové noviny, Praha 1997

Fialová, Ludmila et al.: *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Mladá fronta, Praha 1998

Klabouch, Jiří: *Manželství a rodina v minulosti*, Orbis, Praha 1962

Lenderová, Milena: *K hříchu i k modlitbě*, Mladá fronta, Praha 1999

Otis-Cour, Leah: *Rozkoš a láska. Dějiny partnerských vztahů ve středověku*, Vyšehrad, Praha 2002

Petráň, Josef: *Dějiny hmotné kultury*, 1. svazek, IV. část – Životní cyklus, rodina a domácnost, kap. Životní cyklus, Rodinný cyklus plebejských vrstev, Karolinum, Praha 1995

Rheinheimer, Martin: *Chudáci, žebráci a vaganti. Lidé na okraji společnosti 1450-1850*, Vyšehrad, Praha 2003

Tinková, Daniela: *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Argo, Praha 2004

Tinková, Daniela: *Ilegimita a „nová ekonomie života“ v osvěcenské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*. in Historická demografie 27, Sociologický ústav AV ČR, Praha 2003, str. 133-172

Velková, Alice: *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 18. a 19. století*. in Dítě a dětství napříč staletími, 2. pardubické bienále, 4.-5. dubna 2002. Sborník vědeckých

prací Univerzity Pardubice, série C, FHS, Supplementum 5 (2002), Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš edd., Pardubice 2002, str. 205-227

internetové zdroje:

<http://zdravi.doktorka.cz/amenorea-vynechani-menstruace/> (27. 5. 2007)

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Antikoncepce> (23. 5. 2007)

<http://www.lf2.cuni.cz/Informace/historie/etos/nalezine.htm> (23. 5. 2007)

http://hanakova-gynekologie.wz.cz/3_02.html (23. 5. 2007)

D. A. M. Glos: 2. A. V.
Liber secundus

Matrika
Vlebo kniha zadusni zacata
na Salozera letka Panie 1701
1709 Od knieze, Patera chrisostoma,
1710 Ziadu Dvateho Frantissca 3. Klia,
1711 Mera Dvaministebo, Zobo Wasu a,
1712 letka Administratora Panstvi Bat,
1713 zaystebo Bristo Jmeca Pjana,
1714 Jai listu Dvateho Jostyeh di,
1715 tek, ato Mveceno kecti a Bwale,
1716 Pana Woba Wstemosauisio, Kms,
1717 dictani a Rozmnozeni Chirk,
1718 ate Katolytske, Dano Dvasitel,
1719 Lne Jmeca Zcnet Pan le Zaka
1720 letka 1701 a Dne 1. Januarius

⁵³ SOA Praha, Rataje nad Sázavou 3.

Matrica Baptizatorum in Ecclesia Parochiali Rataje
Matrici baptizatorum Anno 1781 in Mense Aprili

Die	Baptizans.	Infans.	Parentes.	Levans.	Testes.	Religio.	Locus.	Not.
28	Janal Wider	Georgius sub.	Lejalie H. Don Wji Protwago Lutay	Adalbert Broj	Thomas Kromer Kromer Kromer	Cath.	Rataje	17
7	Don	Thomas sub.	Josephus Thomas Josephus Josephus	Thomas Thomas	Thomas Thomas Thomas	Cath.	Rataje	4
25	Pepahny Synach	Janibay sub.	Anastasia Anna Maria Josephus Josephus	Thomas Thomas	Thomas Thomas	Cath.	Rataje	5
1	Don	Maria sub.	Anastasia Maria Josephus	Thomas Thomas	Thomas Thomas	Cath.	Rataje	8
4	Janal Wider	Josephus sub.	Anna Maria Josephus	Thomas Thomas	Thomas Thomas	Cath.	Rataje	2

Apr 1781
Januarius

⁵⁴ SOA Praha, Rataje nad Sázavou 5.